

A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka: a diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitásig, 1973–1989

Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor

A jelen tanulmány tárgya a Német Szövetségi Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti kapcsolatok dinamikus fejlődése a diplomáciai kapcsolatok 1973. végi felvételét követő másfél évtizedben.¹ Miután magyar részről az 1960-as évek közepétől – ténylegesen és propagáltan – politikai és gazdasági reformokat vezettek be, az NSZK-ban pedig 1969 végétől, Willy Brandt szövetségi kancellár alatt az „új keleti politika” érvényesült, a nyugatnémet–magyar viszonyban – a második világháború után lényegében első ízben – oldódott a feszültség, és érezhető közeledés volt tapasztalható a két állam között. Ez a folyamat erőteljes új impulzust kapott a Bonn és Budapest közötti diplomáciai kapcsolatok 1973. december 21-i felvétele által. A felledülés kezdetben főleg a gazdaság és a politika, illetve a diplomácia terén volt érezhető, később kiterjedt a kulturális szférára is. A bilaterális kontaktusok 1989-ig – amint ezt a következőkben korszakok szerint és nagy vonalakban vázolni fogjuk – korábban elképzelhetetlennek tartott, ha néha nem is problémamentes sokszínűséget és intenzitást értek el.

A két állam a területét, lakosságát, gazdasági potenciálját és a nemzetközi politikában elfoglalt helyét tekintve természetesen jelentősen különbözött egymástól. Kapcsolataik terén a tárgyalt másfél évtizedes időszakban kétségkívül számos rendszerimmanens ellentmondással és nehézséggel is meg kellett birkóznuk.² Itt elsősorban a nyugatnémet és a magyar vezető körök alapvetően antagonisztikus világnézetére, a gazdasági struktúrák inkompatibilitására, a politikai intézményrendszerek eltérő működésmódjára, valamint az egymással szemben álló szövetségi rendszerekhez való tartozásra kell utalnunk.

Az a tény, hogy az említett ideológiai és intézményes ellentétek, illetve a politikai, gazdasági és társadalmi különbségek ellenére a kétoldalú kapcsolatok szokatlan, sőt végül látványos módon fejlődtek, számos tényező összjátékára vezethető vissza. Egyebek mellett itt említendőek elsősorban a távolra visszanyúló és sokrétű történelmi hagyományok, a két nemzet és állam – viszonylag – konfliktusmentes együttélése, a

kölcsönös kereskedelmi érdekek, illetve az egymást kiegészítő termelési struktúrák, a bilaterális kapcsolatok ideológiamentesítésére irányuló készség mindkét fél részéről, a „korlátozott szabadságok” politikája Magyarországon és a kölcsönös turistaforgalom, valamint a magyar külkereskedelem Nyugat felé való nyitása, illetve liberalizációja. És kétségtelenül nem lebecsülendő szerepet játszottak a vezető magyar és német politikusok közötti (nyílt) személyes szimpátiák is, például Kádár János és Willy Brandt, illetve Helmut Schmidt esetében.

Ennek fényében válik érthetővé, hogy – amennyiben a nemzetközi helyzet, illetve a kelet–nyugati konfliktus megengedte – a Német Szövetségi Köztársaság „Keletre tekintése” különösen Magyarországra irányult, míg magyar részről (Ausztria mellett) az NSZK-t látták a Nyugat felé nyíló fontos kapunak. Az a tény, hogy ebben a gazdasági motívumok nem éppen alárendelt szerepet játszottak, nem szorul különösebb magyarázatra. Mindazonáltal Bonn és Budapest nyilvánvaló törekvése arra, hogy a Kelet és a Nyugat között „hídfunciót” ellátva megakadályozzák a szövetségi rendszerek közötti, az emberiség fennmaradását veszélyeztető konfliktust (különösen az 1980-as évek első felében), és valamiféle összeurópai „közösségséget” hozzanak létre, mindenképpen elismerést érdemel.

A diplomáciai kapcsolatok felvételétől a „második hidegháború” kezdetéig (1973 vége – 1979 vége)

A Bonn és Budapest közötti diplomáciai kapcsolatok 1973. december 21-én történt felvételével új fejezet kezdődött a nyugatnémet–magyar viszonylatban. Ez legnyilvánvalóbban az ún. „látogatási diplomácia” rendkívül dinamikus fellendülésében mutatkozott meg.

Az 1979-ig terjedő hat évben a miniszteri szintű politikai tárgyalások száma ugrás-szerűen megnövekedett. Első helyen említendőek Walter Scheel, illetve Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet, valamint Puja Frigyes magyar külügyminiszter kölcsönös látogatásai (1974, 1976, 1977), továbbá Hans Friderichs, illetve Otto Graf Lambsdorff szövetségi gazdasági miniszterek tárgyalásai Bíró József külkereskedelmi miniszterrel (1974, 1975, 1976, 1978). Egyidejűleg sor került Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) két vezetőjének, Willy Brandtnak és Herbert Wehnernek az első magyarországi látogatására (1978, 1979), mint ahogy nyugatnémet párt-, frakció- és más parlamenti delegációk fogadására, külügyminisztériumi beosztottak rendszeres konzultációira. Az újonnan létrehozott kormányközi Gazdasági, Ipari és Műszaki-együttműködési Vegyes Bizottság éves gyakorisággal ülésezett. A „látogatási diplomácia” csúcspontját a két ország legfelső politikai vezetőjének első találkozásai képezték, amelyek szokatlanul nyílt, barátságos légkörben zajlottak: 1977 júliusában Kádár János látogatott a Német Szövetségi

Köztársaságba, amit Helmut Schmidt kancellár 1979-ben vizonzott magyarországi útja során. Két évvel korábban, 1977 szeptemberében ezen túl egy olyan esemény is történt, amely addig elképzelhetetlen lett volna: a radikálisan antikommunista és szovjetellenes politikus hírében álló Franz Josef Strauß, a CSU vezetője tett „magánlátogatást” Magyarországon.³

A politikai eszmecserék ebben az időszakban két kérdéskomplexumra összpontosultak. A nemzetközi politika terén mindkét részről intenzíven foglalkoztak a folyamatban lévő leszerelési tárgyalásokkal (SALT, MBFR), valamint a helsinki záróokmány előkészítésével, elfogadásával és végrehajtásával.⁴ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretébe ágyazódó leszerelési és enyhülési folyamat nemcsak a német–német határon egymással szemben álló hatalmas katonai erők, illetve Nyugat-Berlin veszélyeztetett helyzete miatt volt fontos Bonn számára, hanem azért is, mert a kormányzat céljai között jelentős szerepet játszott az a törekvés, hogy az *Ostpolitik* által elért eredményeket multilaterális lépések által is megerősítsék. A nyugatnémet–magyar bilaterális viszony szempontjából – mint korábban is – a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok konkrét kérdései és perspektívái álltak a középpontban. Más területeken, mint a közlekedés, a munkaügy, az adóügy és a jog, létrejöttek a két fél közötti első megbeszélések, és napirendre került egy későbbi kulturális egyezmény, illetve a műszaki-tudományos együttműködésről szóló szerződés megkötésének kérdése is.

Habár ezek a – terjedelmükben és intenzitásukban – újszerű politikai kontaktusok a két állam közötti alapvető ideológiai ellentéteket természetesen nem hidalhatták át, mégis komoly jelentőséggel bírtak. Egyrészt arra szolgáltak, hogy konkrét szakmai kérdések tisztázódjanak a bilaterális kapcsolatok egyes területein, és ez nagyon pozitív hatást gyakorolt elsősorban a gazdasági együttműködésre (lásd lentebb). Másrészt az eszmecserék hozzájárultak ahhoz, hogy a két oldal személyesen és politikailag jobban megismerje egymást, s ennek köszönhetően a kapcsolatokat egyre kevésbé dominálta az ideológia, és kialakulhatott egyfajta kölcsönös bizalmi viszony, akár a legmagasabb szinteken is. Mindemellett a konzultációk megnyitották Budapest és Bonn előtt annak a lehetőségét, hogy különleges szerepet töltsenek be a kelet–nyugati viszonyban, ami az elkövetkező időszakban jelentőségteljesnek bizonyult.

A politikai kapcsolatok minőségi továbbfejlődésének a jele volt ezekben az években egy neuralgikus konfliktusforrás, a nyugat-berlini kérdés semlegesítése. Az 1972. júniusi négyhatalmi egyezmény ellenére, amely Nyugat-Berlin (mint az NSZK-hoz nem tartozó, de vele különleges kapcsolatban álló területi egység) nemzetközi státusát volt hivatott végérvényesen rendezni, a város helyzetét illetően szinte folyamatos volt a súrlódás és a feszültség Budapest és Bonn között, például sport- vagy kulturális rendezvények esetében. (A probléma lényege az volt, hogy Bonn újra és újra megkísérelte Nyugat-Berlinnek az NSZK-hoz fűződő „különleges kapcsolódását” közös fellépések, megjelenések révén demonstrálni, miközben Magyarország és a szocialista országok

egységesen Nyugat-Berlin különállásának hangsúlyozását követelték.) Mint a Külügyminisztérium egyik jelentéséből kiderül, a magyar vezetés 1977 közepétől megkísérelte – a lehetőségekhez mérten – ennek a helyzetnek a pragmatikus kezelését:

A nyugat-berlini problematika a jövőben is gondos kezelést igényel. A szocialista országok egyeztetett álláspontjához tartjuk magunkat, elvi engedményt nem teszünk. A gyakorlatban, főleg kisebb jelentőségű kérdésekben, arra kell törekedni, hogy Nyugat-Berlin minél kevésbé terhelje kapcsolatainkat a Német Szövetségi Köztársasággal.⁵

Nyugatnémet részről pedig abba az irányba történtek próbálkozások, hogy a problémát egyszerűen megkerüljék, és kiiktassák a bilaterális kapcsolatok köréből. Így értelmezhető Helmut Schmidt kancellár 1979 szeptemberében Kádár Jánossal folytatott tárgyalásai során tett kijelentése, miszerint „a négyhatalmi egyezmény értelmezése körüli véleménykülönbségek... csak a Szovjetunióval tisztázhatóak; ez nem német–magyar rendezés és megoldás kérdése”.⁶ Nyugat-Berlin kérdése mindazonáltal csak az 1980-as évek végén került le végérvényesen a napirendről.

A politikai kapcsolatok görcseinek további oldódását mutatta a magyar vezetés magatartásának lassú megváltozása az NSZK-ban élő, egykor Magyarországról elmenekült vagy kitelepített németiség irányába. Az elűzötteket (*Vertriebene*) a budapesti kormányzat évtizedeken keresztül „fasiszta és revizionista erőknek” bélyegezte, és a kétoldalú kapcsolatok „zavaró tényezőjének” tekintette. Kádár János 1977 júliusában, a Német Szövetségi Köztársaságban tett látogatása kapcsán azonban egy szokatlan dolog történt.⁷ Heinrich Reitinger, a Magyarországi Németek Honfitársi Egyesületének (*Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn*) vezetője 1977. július elején levelet intézett Kádárhoz, amelyben kidomborította szervezetének a két nép jószomszédi kapcsolatai érdekében tett erőfeszítéseit, és felkérte az MSZMP első titkárát, hasson oda, hogy a Magyarországról származó németeket erkölcsileg mentse fel a nemzetiszocialista bűnök kollektív vádja alól. A remény, miszerint a címzett reagálni fog az írásra, 1977. július végén beteljesedett. Kádár válaszában egyrészt megdicsérte a *Landsmannschaft*ot a kapcsolatteremtés terén mutatott aktivitásáért, és kiemelte a magyarországi német kisebbségnek az ország építésében betöltött pozitív szerepét, ugyanakkor semmilyen készséget nem mutatott arra, hogy a „németek kollektív bűnösségének” tézisének megkérdőjelezze. E visszautasító gesztus ellenére – amelyet a pártvezető a szövetségi partnereivel is nyilván egyeztetett –, önmagában az a tény, hogy Kádár személyesen válaszolt a hozzá intézett írásra, sőt elismerő szavakkal méltatott egy elűzötteket tömörítő szervezetet, akkoriban a kelet–nyugati kapcsolatrendszerben egészen rendkívülinek számított.

A politikai kapcsolatok lendületes kiszélesítésével párhuzamosan a kereskedelmi kapcsolatok is folyamatosan bővültek ezekben az években, ami már az előző évtizedben

megfigyelhető jelenség volt. A két ország gazdaságpolitikai tárgyalásai során elsősorban az egymással való kereskedelem továbbfejlesztésének a lehetséges irányairól és azzal egyidejűleg a magyar kereskedelmi deficit leépítéséről volt szó. Budapest számára az utóbbi témában különös jelentőséggel bírt az a kérdés, hogy a nyugatnémet – és a nyugat-európai – külkereskedelmi politikában Magyarország számára kedvező liberalizációs lépések történnek-e. Annak ellenére, hogy 1975 elején az Európai Gazdasági Közösség (EGK) tagállamai a kereskedelempolitikai jogosítványaikat a Közösségre ruházták – és ez az árucserre-forgalmi korlátozások miatt hátrányos volt Magyarország számára –, a bilaterális kereskedelmi forgalom összértéke 1973 és 1979 között 1886 millióról 3828 millió német márkára (DM), vagyis több mint a kétszeresére növekedett.⁸ A kereskedelmi forgalom ilyen mértékű bővülése azt is jelentette, hogy az NSZK – ideológiai-propagandisztikus szempontból az Amerikai Egyesült Államok mögött a „2. számú osztályellenség” – az 1978. évben az NDK-t megelőzve, a Szovjetunió mögött, Magyarország „2. számú kereskedelmi partnere” lett. A kétoldalú áruforgalom alapproblémája maradt mindazonáltal a magyar kereskedelmi mérleg krónikus hiánya.

A kereskedelem mellett ezekben az években újabb területen mutatkozott lehetőség a két ország közötti kooperációra: a pénzügyi szektorban. Miután a Magyar Népköztársaság már 1974–1975-ben arra kényszerült, hogy a negyedik ötéves terv végrehajtása érdekében nagyobb devizahiteleket vegyen fel, 1976 folyamán kirajzolódott, hogy az ötödik ötéves terv (1977–1981) során az országnak a devizahitelek iránti szükséglete még magasabbra, mintegy 4,7 milliárd dollárra fog rúgni.⁹ Ezen igény kielégítése céljából magyar részről leginkább az NSZK jöhetett számításba. Miután az 1970-es évek közepén történtek már eredménytelennek bizonyult kísérletek arra vonatkozóan, hogy nyugatnémet bankokkal nagyobb volumenű hitelszerződéseket kössenek, a magyar vezetés 1977 nyarán azzal próbálkozott, hogy a Szövetségi Köztársasággal szembeni, évtizedek óta fenntartott restitúciós és jóvátételi követeléseit egy kedvező feltételű hitel folyósításának az igényével kapcsolja össze.¹⁰ Annak ellenére, hogy Magyarország végül lemondott erről a konstrukcióról, biztos fizetőképességgel rendelkezett, és intenzív tárgyalási stratégiát folytatott, a hitelügyben nem történt áttörés. Ez nyilván azzal függött össze, hogy a nyugatnémet bankok számára a magyar hiteligények nem kecsegtettek túl nagy haszonnal, és a bonni kormányzat legfeljebb arra lett volna hajlandó, hogy állami garanciát vállaljon, illetve privátkölcsönöket közvetítsen. Bonn kategorikusan elutasította a kamattámogatásos állami hitel opcióját, mivel e téren nem kívánt precedenst teremteni.¹¹

Lényegesen eredményesebben alakultak a gazdasági kapcsolatok a vállalkozások, vállalatok kooperációja terén. Miután az 1974. november 11-én aláírt, a gazdasági, ipari és műszaki együttműködésről szóló, hosszú lejáratú magyar–nyugatnémet államközi egyezmény¹² hatályba lépett, a két ország vállalatai között az 1960-as évek közepén megkezdődött kooperáció új lendületet kapott. Míg a szóban forgó első tíz évben (1974

végéig) összesen százhetvenhat együttműködési megállapodás jött létre, a rákövetkező egy év alatt kétszázhuszonöt ilyen jellegű szerződés született.¹³ 1975 végén a két ország viszonylatában háromszázötven további kooperációs egyezmény megkötését tervezték. A fejlődés ezen a területen a továbbiakban is folytatódott.

Miközben a gazdasági együttműködés dinamikusan fejlődött, a kulturális kapcsolatok bővítésének terén komoly akadályok merültek fel.¹⁴ Hamar megmutatkozott, hogy Budapest részéről nemigen akarnak kilépni a korábbi (párt)határozatok által megszabott keretek közül, amelyek Magyarországnak az NSZK területén való, erősen egyoldalú kulturális jelenlétét célozták. Ezen egyoldalúság indítékait a bonni külügyminisztériumban világosan felismerték: „A magyar tartózkodás oka a kulturális együttműködés terén az [ideológiai] »fellazítástól« való félelem, illetve az NDK részéről való beavatkozás miatti aggodalom, mivel az NDK a német kulturális jelenlét monopóliumára tart igényt Magyarországon, és ennek fenntartásán fáradozik.”¹⁵ A kölcsönös kulturális érintkezések ebben az időszakban tehát csak szerény mértékben gyarapodtak és néhány „politikamentes” területre korlátozódtak, mint a képzőművészetek, a zene, az irodalom, a rádió és televízió, a film, a sport, valamint a Magyarország számára különösen fontos műszaki területen megvalósuló tudományos és felsőoktatási csere. Bizonyos vonatkozásokban, például a folklór terén, magyar részről különösen is éltek azzal a lehetőséggel, hogy jövedelmező „kulturpropagandát” folytassanak a Szövetségi Köztársaságban, miközben a nyugatnémet aktivitás Magyarországon néhány művelődési rendezvény megtartására korlátozódott. Azok a bonni törekvések, hogy hozzájáruljanak a német nyelv magyarországi oktatásához – és ezáltal az NDK pozícióit gyengítsék –, kudarcra voltak ítélve.¹⁶ Az 1977 júliusában létrejött magyar–NSZK kulturális egyezmény¹⁷ megkötése után – amely jellemző módon csak 1978 áprilisában lépett érvénybe – legalább első ízben sor kerülhetett nagyobb szabású, kölcsönös „kulturális hetek” megrendezésére: 1979 januárjában Münchenben és egy évvel később Budapesten. A kulturális csere mindazonáltal „mostohagyerek” maradt a bilaterális kapcsolatokban, amelynek fontossága messze a politikai és gazdasági együttműködés mögé sorolódott.

Együttműködés a „második hidegháború” és a gazdasági világválság idején (1979 vége – 1986 eleje)

Miután már az előző években is akadozva haladt a helsinki folyamat, és a kelet–nyugati viszonyban növekvő feszültségek jelentkeztek, 1979 decemberében újabb „jégkorszak” köszöntött be a Kelet és a Nyugat között, részben a NATO kettős határozatának, részben a Szovjetunió afganisztáni intervenciójának következtében. A helyzet kiélesedéséhez további tényezők is hozzájárultak: az 1980–1981. évi lengyelországi válság, az amerikai

rakétabázisok bővítése Nyugat-Európában és az Egyesült Államok csillagháborús SDI-tervei 1983–1984 folyamán.¹⁸ Természetesen ezek a fejlemények a Bonn és Budapest közötti viszonyra is hatást gyakoroltak, mindazonáltal – a kétoldalú kapcsolatok fejlettségére való tekintettel – nem idéztek elő radikális változást. Ugyanígy a Helmut Schmidt által vezetett szociálliberális koalíciót 1982. október 1-jén leváltó konzervatív-liberális Kohl-kormányzat hatalomra kerülése sem hatott hátrányosan a bilaterális kapcsolatok alakulására.

Külpolitikai téren az 1979. év végi események ugyan Puja Frigyes külügyminiszter 1980 februárjára tervezett bonni látogatásának demonstratív lemondásához vezettek, a kulisszák mögött azonban a legmagasabb szinten fennmaradtak a kontaktusok. Kádár János már 1980. február 6-án levelet intézett – kétségtelenül a Kreml tudtával – Helmut Schmidt szövetségi kancellárhoz, illetve Willy Brandt-hoz, aki akkor az SPD és a Szocialista Internacionálé elnöke volt. Bár a magyar pártvezető egyoldalúan a Nyugatot, illetve az Egyesült Államokat tette felelőssé a helyzet kiéleződéséért, ugyanakkor hangsúlyozta a közvetlen eszmecsere, valamint a kommunisták és a szociáldemokraták közötti kapcsolattartás jelentőségét.¹⁹ Miután a multilaterális tárgyalássorozatok megszakadásával Bonnból is különös igény mutatkozott a kétoldalú kontaktusok erősítése iránt, már 1980 tavaszán és nyarán folytatódtak a nyugatnémet és a magyar politikusok találkozásai. Végül 1980 szeptemberében megtörtént Puja Frigyes külügyminiszter korábban elhalasztott bonni látogatása is.

A következő öt évben – az egyre csak éleződő kelet–nyugati feszültségek ellenére – a Bonn és Budapest közötti politikai kapcsolatok nem szakadtak meg. Különösen fontos szerepet játszottak ebben az SPD és az MSZMP politikusai közötti kontaktusok, amelyek a szociálliberális koalíció 1982. október eleji bukása után is fennmaradtak.²⁰ Ebben az időszakban számos vezető szociáldemokrata politikus és szakértő látogatott Magyarországra, közöttük volt Willy Brandt pártelnök, az elnökségi tagok közül Hans-Jochen Vogel, Egon Bahr, Hans-Jürgen Wischnewski, Horst Ehmke és Wolfgang Roth, valamint a kül- és biztonságpolitikai szakpolitikus Eugen Selbmann és Gerhard Schröder. Ezenkívül 1983-ban Helmut Schmidt volt szövetségi kancellár „magánlátogatást” tett Magyarországon. Magyar részről elsősorban Horn Gyula, Berecz János, Gyenes András, Ballai László és Szűrös Mátyás KB-munkatársak léptek kapcsolatba – a Szövetségi Köztársaságban vagy Magyarországon – nyugatnémet szociáldemokratákkal. A pártközi érintkezés azért is bírt jelentőséggel, mivel a hivatalos, kormányzati szinten – a nemzetközi helyzet és a nyugatnémet kormányváltás következtében – mégiscsak bizonyos fennakadásokat lehetett tapasztalni.

A korlátozottabb kapcsolattartás vonatkozásában némileg kivételt képeztek a külügyminiszterek találkozói. A Puja Frigyes említett 1980. szeptemberi látogatását követő években a – régi, egyben új – szövetségi külügyminiszter, Hans-Dietrich Genscher és az 1983-ban kinevezett magyar hivatali kollégája, Várkonyi Péter több alkalommal is

találkozott egymással. Más, a bilaterális kapcsolatokban szintén érintett tárcák hatáskörében 1986 elejéig csak szórványosan került sor hivatalos találkozókra; ezek közé tartoztak a gazdasági, illetve külkereskedelmi miniszterek kontaktusai is. E tendencia mögött kétségtelenül felismerhetőek azon budapesti célok, hogy eloszlassák a moszkvai vezetés bizalmatlanságát a Bonnhoz fűződő, egyre intenzívebb gazdasági kapcsolatokat illetően. A miniszteri szint alatt mindazonáltal tervszerűen folytak az eszmecserék; a külügyi képviselők rendszeres konzultációi mellett folytatta tanácskozásait a Gazdasági, Ipari és Műszaki-együtműködési Vegyes Bizottság, sőt 1981 szeptemberében megalakult a Magyar–NSZK Kulturális Vegyes Bizottság is.

Különösen szimbolikus jelentőséggel bírt a politikai kapcsolatok szempontjából, hogy a „második hidegháború” időszakában is tartottak legmagasabb szintű találkozókat. 1982. április végén Kádár János másodszor tett hivatalos látogatást a Német Szövetségi Köztársaságban, amit Helmut Kohl szövetségi kancellár 1984 júniusában viszonzott – ez volt ebben a minőségében az első magyarországi útja. Amíg Schmidt és Kádár találkozóit szívélyesség és nyíltság jellemezte, addig Kádár és Kohl megbeszéléseire a jelentősebb személyes és politikai távolságtartás nyomta rá a bélyegét; mindazonáltal ez a látogatás is a bilaterális kapcsolatok folyamatosságának a jegyében zajlott, sőt új lendületet vitt Bonn és Budapest viszonyrendszerébe (lásd alább).

Két területen ráadásul a kétoldalú kapcsolatok lényegileg bővültek a „második hidegháború” időszakában. Egyrészt mind gyakoribbá váltak a konzultációk a magyar politikusok és a német szövetségi tartományok vezetői között. Megemlítendő mindekenélőtt Johannes Rau (SPD), Észak-Rajna–Vesztfália miniszterelnökének két látogatása (1982-ben és 1984-ben), valamint Lothar Späth (Kereszténydemokrata Unió, CDU), Baden-Württemberg tartományi kormányfőjének 1984. évi magyarországi útja. Másrészt – természetesen a kormányváltással összefüggésben – immár több keresztény-konzervatív, illetve liberális politikus is megfordult Magyarországon, közöttük Volker Rühe (CDU) 1984-ben, valamint Wolfgang Mischnick, a német Szabad Demokrata Párt (FDP) alelnöke és parlamenti frakciójának vezetője egy évvel később. 1985-ben tett látogatást első ízben Budapesten a „Zöldek” küldöttsége is.

A világpolitikai helyzet függvényében különös jelentőséggel bírt ebben az időszakban – a bilaterális kapcsolatok kérdései mellett – a nemzetközi témák megvitatása és a két országnak a kelet–nyugati konfliktusban betöltött szerepe. Kádár Schmidt kancellárnál tett 1982. áprilisi bonni látogatása során²¹ – amely a lengyelországi hadiállapot 1981. decemberi kihirdetése óta az első magas szintű találkozó volt a NATO, illetve a Varsói Szerződés egyik tagállamának a képviselői között – mindkét fél kifejezésre juttatta az (egymással ellentétes) álláspontját a lengyelországi hadiállapottal, illetve a NATO kettős határozatával, valamint az európai fegyverkezési egyensúllyal kapcsolatban. Ugyanakkor megerősítették a párbeszédre való készségüket és az arra vonatkozó szilárd elhatározásukat, hogy a kétoldalú kapcsolatokat a kelet–nyugati feszültségek

ellenére tovább fejlesztik. Schmidt kancellár még ennél is messzebbre ment, és kifejezte azt az óhaját, hogy mindkét fél tájékoztassa a saját szövetségeseit a másik oldal pozíciójáról, amivel azt jelezte, hogy Bonn-nak és Budapestnek egyfajta nemzetközi közvetítő szerepet kellene betöltenie. Helmut Kohl kancellár 1984 júniusában Magyarországon tett hivatalos látogatása során²² szintén központi téma volt a feszült világpolitikai helyzet, miközben kezdettől fogva világos volt, hogy a konzervatív-liberális koalíció – ellentétben az SPD-vel, amely ellenzékbe kerülése után változtatott az álláspontján – szilárdan kitart a NATO kettős határozata mellett. Az is megmutatkozott, hogy Kohl kancellárnak – Schmidttel ellentétben – nem volt olyan célja, hogy valamifajta közvetítő szerepet vállaljon Washington és Moszkva között. Hasonló álláspontot foglalt el Kádár is, egyidejűleg hangsúlyozta azonban – tekintettel a Margaret Thatcher brit és Bettino Craxi olasz kormányfővel küszöbön álló tárgyalásaira is – a dialógus jelentőségét: „Mi sem akarunk postások, tolmácsok lenni, de úgy ítéljük meg, hogy kellenek a kontaktusok, a tárgyalások.”²³

A mindkét fél számára különös súllyal bíró gazdasági érdekek és az e téren kialakított fejlett kapcsolatok természetesen központi szerepet játszottak az 1979 vége és 1986 eleje között folyó politikai eszmecserék során is. A megbeszélések centrumában az a kérdés állt, miként lehetne a feszült kelet–nyugati viszony és a világszerte tapasztalható gazdasági válság ellenére tovább fejleszteni a gazdasági kapcsolatokat. Ebben az összefüggésben továbbra is kulcskérdés maradt, hogy hogyan lehetne bővíteni a magyar export lehetőségeit az EGK-államok irányába. Schmidttel ellentétben Kohl kancellár nyomatékosan támogatta azt a magyar kezdeményezést, hogy egyezmény jöjjön létre Magyarország és a Közös Piac között.²⁴ A tudományos-műszaki együttműködésre és a kulturális kapcsolatok erősítésére vonatkozóan nem történt jelentősebb előrelépés a politikai megbeszélések során, mivel Bonn csekély érdeklődést mutatott egy tudományos-technológiai egyezmény megkötése iránt, magyar részről pedig nem törekedtek olyan szerződés aláírására, amely kulturális intézetek kölcsönös felállítására vonatkozott volna.

A gazdasági kapcsolatokat tekintve már 1980 májusában rögtön négy esemény jelezte a mindkét részről meglévő akaratot, hogy a viszontagságos körülmények ellenére ezen a téren haladást érjenek el. A német kancellár befolyásos tanácsadója és a Krupp Alapítvány elnöke, Berthold Beitz Lázár György miniszterelnökkel tárgyalt, Anton Jaumann bajor gazdasági miniszter Magyarországon folytatott megbeszéléseket, Otto Graf Lambsdorff szövetségi gazdasági miniszter szintén Budapestre látogatott, ahol részt vett a két ország Gazdasági, Ipari és Műszaki-együttműködési Vegyes Bizottságának soron következő ülésén.

A kétoldalú erőfeszítések eredményeképpen a kereskedelem végül ebben az időszakban is fejlődést mutatott; összvolumene az 1980. évi 4013 millió márkáról 1985-re 5304 millió márkára emelkedett, ami kerekén 13 százalékos növekedést jelentett.²⁵ (Ekkor

a magyar külkereskedelemnek mintegy 9 százaléka bonyolódott az NSZK-val, míg a magyar reláció az NSZK külkereskedelmének 0,6 százalékát tette ki.)

Az a tény, hogy az emelkedés szintje lényegesen mérsékeltebb volt, mint az előző időszakban, sőt az összvolumen két éven keresztül (1982–1983-ban) enyhén visszaesett, kevésbé volt visszavezethető a „második hidegháborúra”, illetve a COCOM-lista szigorúbb betartására, sokkal inkább a kedvezőtlen világgazdasági folyamatokra és az EGK részéről a Magyarországot (is) sújtó kereskedelmi megszorításokra. (1984 végén az NSZK-ba irányuló magyar áruszállítás 45 százaléka esett a Közös Piac mennyiségi korlátozásai alá.²⁶) A kereskedelmi mérleg, ahogyan korábban, Magyarország szempontjából – az ismert okok miatt – továbbra is deficitese volt.

A gazdasági kapcsolatok a vegyes vállalatokat illetően ebben a fázisban még szinte elhanyagolható szinten mozogtak. Ugyanakkor Magyarországnak – az 1982. évi Kádár-látogatással összefüggésben – első ízben sikerült hitelt kapnia (100 millió márka értékben) nyugatnémet bankoktól, és egy további, hasonló nagyságrendű kölcsön folyósítására is megtörténtek az előkészületek.²⁷ A vállalatok közötti együttműködés keretében 1984 végéig háromszázharminckét megállapodást kötöttek, ami számos, már lezárt projekt mellett szintén pozitívan hatott a kereskedelmi forgalomra. Kedvező feltételeket biztosított a gazdasági kooperáció erősítéséhez a magyar–nyugatnémet gazdasági és műszaki együttműködési szerződés további 10 évre történt meghosszabbítása 1984-ben. Ezen túlmenően fokozatosan kiszélesedett az összefogás a harmadik piacokon is, amely „nagy perspektívákat” kínált.²⁸

A bilaterális kulturális kapcsolatok terén kevés újdonság történt az 1979 végétől 1986 elejéig terjedő időszakban, annak ellenére, hogy – az erről rendelkező 1977. évi államközi egyezmény értelmében – 1981 szeptemberében megalakult a Magyar–NSZK Kulturális Vegyes Bizottság. Magyarország továbbra is kihasználta a Szövetségi Köztársaság nyitott kulturális rendszerét a lehető legtöbb – politikai és anyagi hasznot hozó – rendezvény megtartására, míg az NSZK ebben az időszakban is rendszerint csak évi egy nagyobb programmal jelentkezhett Magyarországon, mint amilyen például 1982-ben egy könyvkiállítás volt Budapesten és Pécsen.²⁹ A német nyelv magyarországi oktatása és a német nemzetiség kulturális „ellátása” ezekben az években szigorúan a keletnémetek kezében volt. Bonn-nak a kulturális központok kölcsönös megnyitására vonatkozó célja – mint látni fogjuk – csak a bilaterális kapcsolatok következő fázisában teljesült.

A kétoldalú kapcsolatok alakulása a gorbacsovi „új irány” és a magyarországi liberalizálás folyamatai jegyében (1986 eleje – 1988 vége)

Mihail Gorbacsov főtítkárrá 1985. márciusi hivatalba lépése után az NSZK és Magyarország kapcsolatainak a nemzetközi keretfeltételei fokozatosan, ámde alapvetően kezdtek megváltozni.³⁰ Ronald Reagan és Mihail Gorbacsov genfi (1985. november) és reykvíki (1986. október) csúcstalálkozóján ugyan még nem jött létre áttörés a kelet–nyugati viszonyban, de a nagyhatalmak közötti enyhülés körvonalai már kezdtek kirajzolódni. Ennek köszönhetően a következő években – mindenképp a washingtoni csúcson (1987. december) – a felek jelentős leszerelési lépésekre szánták el magukat, míg végül 1989–1990-ben véget ért a tömbök közötti konfrontáció. Ezzel egyidejűleg – párhuzamosan a Szovjetunióban végrehajtott belpolitikai reformokkal („glasznosztj és peresztrojka”) – lépésről lépésre átalakulás következett be a keleti blokk vezető hatalma és a szövetségesi viszonyában is. E változás egyik első megnyilvánulása volt Gorbacsov 1986. májusi beszéde, amelyben szót emelt a kelet-európai államok „tapasztalatainak és érdemeinek” fokozottabb elismerése, egyben a Moszkva által gyakorolt gyámkodás mérséklése mellett.³¹ Ez a folyamat végül a szövetséges államok korlátozott szuverenitásáról szóló Brezsnyev-doktrína feladásához vezetett, amit az SZKP 1988. júniusi pártkonferenciáján jelentettek be.

Ilyen körülmények között kezdett formát ölteni az 1986. év első harmadában a „magyar–NSZK kapcsolatok újragondolása”.³² A kezdeményezés a magyar fél részéről indult ki. Már 1984–1985 folyamán, amikor a válsággal fenyegető társadalmi-gazdasági folyamatok (és ideológiai ellentmondások) egyre nyilvánvalóbbá kezdtek válni Magyarországon,³³ az MSZMP KB Külügyi és Gazdaságpolitikai Osztályán megmozdultak olyan erők – köztük Horn Gyula és Németh Miklós –, akik a magyar gazdasági és politikai élet radikális reformja mellett szálltak síkra, valamint – ezzel összefüggésben – a Nyugathoz, elsősorban az NSZK-hoz fűződő kapcsolatok lényegi kiterjesztését szorgalmazták.³⁴ Ebben a körben központi szerepet játszott az új bonni magyar nagykövet, Horváth István is. Hivatalának átvétele után Horváth nemcsak széles körű kapcsolatrendszert épített ki mérvadó nyugatnémet politikusokkal és politikai tanácsadókkal, hanem egy sor konkrét javaslatot is kidolgozott a magyar Külügyminisztérium részére a bilaterális viszony fejlesztése érdekében.³⁵ Horváth javaslatai között – amelyeket nyilvánvalóan egyeztetett a nyugatnémetekkel – szerepelt Richard von Weizsäcker szövetségi elnök meghívása Magyarországra, a szövetségi tartományokkal való kapcsolatok kiépítése, egyes vállalatok alapítása Magyarországon, valamint a beruházásvédelmi, tudományos-műszaki együttműködési egyezmények gyorsított ütemű megkötése, mint ahogy a kulturális intézetek kölcsönös megnyitása is.

A Magyarország részéről megnyilvánult Nyugat felé való gazdasági nyitásnak és reformtörekvéseknek,³⁶ valamint a – viszonylag – nyugodt belpolitikai helyzetnek köszönhetően a magyar tervek Bonnban termékeny talajra hullottak. 1986 februárjában Horst Teltschik, Helmut Kohl kancellár tanácsadója és Horváth István nagykövetség fontos bonni tárgyalópartnere látogatást tett a budapesti Külügyminisztériumban, az immár államtitkári posztot betöltő Horn Gyulánál.³⁷ Teltschik kifejtette Hornnak, hogy az NSZK tovább kívánja erősíteni az együttműködést Magyarországgal, és különleges „bizalmi viszony” kialakítására törekszik. Nyilvánvalóan bizonyos fenntartások elosztása érdekében, amelyek szerint Bonn a „keleti tábor” megosztásán ügyködik, Teltschik hozzátette, „hogy az NSZK nem akar olyan különleges viszonyt létesíteni Magyarországgal..., amely kijátszható lenne a VSZ többi tagországa ellen”.³⁸ (Egyrészt Bonn kétségtelenül figyelmet fordított arra, hogy ne provokáljon bizonytalan kimenetelű zavarokat a keleti szövetségi rendszerben, másrészt viszont érdekelt volt Magyarországgal – mint „a keleti blokk legszalónképebb országával”³⁹ – a lehető legszorosabb kapcsolatok kialakításában.) A szövetségi kormány konstruktív szándékait Teltschik azzal igyekezett alátámasztani, hogy kijelentette, Bonn teljes mértékben és konkrét lépésekkel fogja támogatni Magyarországot a Közös Piaccaal való megállapodást szolgáló tárgyalások során, sakra száll a magyar importot korlátozó COCOM-lista felülvizsgálata érdekében, és javasolja, hogy a két kormányzat a kelet–nyugati viszonyt érintő minden kérdésben egyeztesse az álláspontját, és lehetőség szerint közös javaslatokat terjesszen elő.

1986 tavaszán–nyarán nyilvánvalóvá vált, hogy a Kádár János körüli legfelsőbb vezetés is kész volt arra – a kritikus gazdasági és pénzügyi helyzetre való tekintettel –, hogy változás történjék a bilaterális politikai kapcsolatokban. Ez különösen a kultúra terén mutatkozott meg. Horn államtitkár 1986 áprilisában ennek megfelelően jelezte a nyugatnémet tárgyalópartnerei felé, hogy Magyarország „szívesen... [látná] az NSZK fokozottabb részvételét a magyarországi német nemzetiség kulturális igényeinek kielégítésében”,⁴⁰ és hogy a Politikai Bizottság szabad utat adott az itt létesítendő nyugatnémet kulturális központról való tárgyalásoknak.⁴¹ Budapest részéről a kulturális intézet – egyelőre egyoldalú – létrehozását bizonyos bonni ellenszolgáltatásokhoz igyekeztek kötni, mint a műszaki-tudományos egyezmény aláírása, a vízumkönnyítés, illetve a kulturális célokra szolgáló hitel nyújtása, a magyarországi német kultúra ápolása céljából.

Az 1986 tavaszától–nyarától a bilaterális kapcsolatok terén bekövetkezett minőségi változások természetesen kihatottak a politikai érintkezések további fejlődésére is. A külügyi tárcák, illetve az MSZMP és az SPD közötti, a második hidegháború idején is intenzíven ápolta, fentebb említett kontaktusok mellé immáron új területek is felzárkóztak, különösen az egyes szakminisztériumok szintjén, és addig kevésbé preferált témaköröket is bevontak (például a kutatás és technológia, a környezetvédelem vagy a belügyi együttműködés terén). A magyar gazdasági és pénzügyi válság gyors ütemű

mélyülésének következtében 1986 tavaszától mindenekelőtt a gazdasági és pénzügyi vonatkozásban váltak intenzívebbé a kapcsolatok. Figyelemre méltó, hogy magyar részről nem a Külkereskedelmi Minisztérium kapott főszerepet ebben a folyamatban, hanem a KB gazdaságpolitikáért felelős titkára. Ugrásszerűen megnövekedett a Budapest és a német szövetségi tartományok közötti eszmecsere számát is. Ezen belül főleg Bajorország, Baden-Württemberg és Észak-Rajna-Vesztfália szerepvállalása emelkedett ki. 1986 tavaszán vett fel első ízben kapcsolatokat Magyarországgal Rajna-vidék-Pfalz tartomány.

A bilaterális politikai eszmecsere során ebben az időszakban is terítékre kerültek az aktuális világpolitikai témák. A leszerelési folyamatban elért eredmények nyomán – különös tekintettel a nagyhatalmak 1987. decemberi sikeres washingtoni csúcstalálkozója – a kelet-nyugati viszony katonai vonatkozásai egyre inkább háttérbe kerültek, míg a gorbacsovi Szovjetunió politikájának megítélése egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Az NSZK-t különösen az érdekelte – amint ez Horn Gyula 1988. júniusi bonni találkozásán is világossá vált –, hogy miként ítéli meg Magyarország Gorbacsov politikáját.⁴² Az „Egységes európai okmány” 1986. februári aláírását követően felgyorsult (nyugat-)európai integrációs folyamatra való tekintettel különös hangsúlyt kapott az a kérdés is, miképp lehetne e változások hátrányos hatásait kiküszöbölni, illetve hogyan lehetne Magyarország és az Európai Közösség viszonyát – bonni segítséggel – a jövőre nézve alakítani.

A kétoldalú eszmecsereket 1986–1987-et követően azonban nem az európai és világpolitikai témák, hanem a bilaterális gazdaságpolitika kérdései határozták meg. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy Magyarországnak a gazdasági válság leküzdésére és ökonomiai struktúrájának a piacgazdaság szellemében való újjáalakítására vonatkozó, 1986-tól datálható törekvései⁴³ nem lehettek volna lehetségesek Bonn jóindulatú támogatása és a vele való gazdasági-pénzügyi együttműködés nélkül. Másrészt Magyarország Nyugat felé nyitása és piacgazdasági irányultságú politikája nyomán a nyugatnémet gazdaság részéről is fokozott érdeklődés mutatkozott új kooperációs lehetőségek iránt. Az 1986 májusától 1988 novemberéig terjedő időszakban előbb Havasi Ferenc, a KB gazdasági ügyekért felelős titkára, majd – 1987 júniusától – utóda, Németh Miklós számos megbeszélést folytatott nyugatnémet partnereivel, mind szövetségi, mind tartományi szinten. A tárgyalások középpontjában – a „hagyományos” témák, mint a behozatali korlátozások problémája, a magyar kereskedelmi deficit vagy a hitelkérdés mellett – a magyar gazdaságpolitika új céljai és intézkedései, a magyarországi egyes vállalatok alapításának lehetőségei, valamint többek között a közlekedés, a turizmus és – a csernobili katasztrófa után – az atomenergia területén folyó együttműködés erősítésének a kérdései álltak.

A bilaterális politikai kapcsolatok csúcspontját ebben az időszakban két nagyszabású látogatás képezte: Richard von Weizsäcker szövetségi elnök magyarországi útja,

illetve az új magyar miniszterelnök, Grósz Károly tárgyalásai a Német Szövetségi Köztársaságban. Weizsäcker elnök 1986. október közepén tett látogatása⁴⁴ 1896 óta az első német államfői vizit volt Magyarországon, és már ezért is különleges szimbolikus erővel bírt. Az útnak azonban főként a magyarországi német kisebbség szempontjából volt alapvető jelentősége: Weizsäcker volt az első magas rangú nyugatnémet politikus, aki hivatalosan kontaktust vett fel a magyarországi németekkel, amelyet Bonn részéről a bilaterális kapcsolatok vonatkozásában ez idáig inkább csak „zavaró tényezőnek” tekintettek, és „kitakartak” annak alakítása során. Az elnök ezzel a gesztusával nemcsak a német kisebbség magyarországi pozícióját erősítette meg, hanem egyfajta „hídfunkcióval” is ellátta őket a nyugatnémet–magyar kapcsolatok terén.

Grósz Károly miniszterelnök egy évvel későbbi hivatalos látogatása az NSZK-ban, 1987 októberében,⁴⁵ nem csupán a kétoldalú kapcsolatok magas fejlődési szintjét igazolta ismételten, hanem egy sor konkrét eredményhez is vezetett. Nevezetesen: aláírták a kulturális központok felállításáról szóló – régóta várt – egyezményt, valamint a tudományos-műszaki együttműködésre vonatkozó szerződést. A felek közös közleményt adtak ki a magyarországi németek nyelvének és kultúrájának a támogatásáról, továbbá megállapodás született a bonni kormány részéről nyújtandó hitelgaranciáról. (1988 márciusában egy vízumkönnyítésről szóló egyezményt is aláírtak.) E fejlemények tükrében Horváth István bonni magyar nagykövet a következő összegzést tette az 1988. évi beszámoló jelentésében:

Az országaink közötti kapcsolatok a beszámolási időszakban a korábinál is intenzívebben fejlődtek. A múlt októberi miniszterelnöki látogatás minden területen a legkonkrétabb formában, új lehetőségeket nyitott a kölcsönös előnyökön nyugvó, egyenrangú kapcsolatok elmélyítésére.⁴⁶

Grósz Bonnban, Stuttgartban és Münchenben tett látogatását, amelynek során nagyon pozitív személyes és szakmailag módfelett kompetens benyomást keltett, nyugatnémet részről is rendkívül eredményesnek tekintették. A miniszterelnök fellépése megerősítette azt a meggyőződést Bonnban, hogy Magyarország Grósz vezetése alatt komolyan nekilát a gazdaság átalakításának, és lépéseket tesz a politikai liberalizálás irányába,⁴⁷ valamint „hogy Magyarországot támogatni kell nehézségeinek leküzdésében”.⁴⁸ Összességében tekintve, a kapcsolatoknak már ebben a fázisában – és nem majd csak az 1989. szeptemberi határnyitást követően – egy egész különlegesen szoros viszony képe rajzolódik ki a Német Szövetségi Köztársaság és Magyarország között.

Ennek némileg ellentmondóan, az 1986 és 1988 közötti időszakban a kereskedelmi kapcsolatok fejlődése nem mutatott pozitív tendenciát, sőt érték szerint enyhe visszaesés volt tapasztalható: a teljes volumen az 1986. évi 5079 millió német márkáról 1987-ben 5047 millió, 1988-ban 5022 millió márkára esett vissza.⁴⁹ A nyugatnémet–magyar kereskedelmi forgalom alapproblémája, nevezetesen a magyar fizetési mérleg deficitje nagyon magas szinten maradt – a magyar vállalatok csökkenő versenyképessége, a

világpiaci árak kedvezőtlen alakulása és a továbbra is fennálló kereskedelmi korlátozások miatt –, sőt 1986-ban és 1987-ben a magyar szempontból negatív mérleg szinte drámai méretet öltött (1986: 900 millió márka; 1987: 740 millió márka). A kereskedelmi mérlegben mutatkozó hiány csak a Grósz-kormány radikális megszorító politikájának köszönhetően csökkent 1988-ban 500 millió márka alá.

A vegyes vállalatok létrehozását tekintve csak a két kormány által 1986. április végén megkötött beruházásvédelmi szerződés⁵⁰ után lett tapasztalható jelentősebb mértékű fellendülés. Miután már 1974-ben megalapították az első nyugatnémet–magyar vegyes vállalatot, a stagnálás hosszabb fázisa következett, azonban 1988 végére már harminckét – főleg kisebb – közös vállalkozás működött, 990 millió forintnyi nyugatnémet alaptőkével.⁵¹ Tényleges áttörésre ezen a téren mindazonáltal csak a következő időszakban, illetve az 1990-es években került sor. A cégek közötti, akkor már magas szintű kooperáció előtt a lehetőségek újabb tárházát nyitotta meg a tudományos-műszaki együttműködésről 1987 októberében megkötött egyezmény,⁵² amely az aláírásának napján rögtön érvénybe lépett, és az érintettek a következő években egyre nagyobb mértékben éltek is az új feltételrendszer nyújtotta előnyökkel. A pénzügyi együttműködés keretében Magyarország 1987 októberében jutott első ízben – Franz Joseph Strauß bajor miniszterelnök hatékony közvetítésével⁵³ – nyugatnémet bankok által nyújtott jelentős, egymilliárd márka összegű hitelhez, amelyhez, mint említettük, a bonni kormány vállalt kezességet. Ez a hitel egyrészt fontos „gyorssegély” volt a magyar gazdaság számára, másrészt viszont általa Magyarország még mélyebbre süllyedt az adósságszappanban.

A kulturális kapcsolatok terén a tárgyalt időszakban döntő áttörés ment végbe, amint már szó esett róla. Miután a magyar politika feladta a nyugatnémet kulturális központ megnyitásával szembeni sokéves ellenállását – az álláspont módosulásában kétségtelenül szerepet játszottak a változásra hajló budapesti vezetés és a reformokra képtelen kelet-berlini rezsim között növekvő feszültségek –, 1988 márciusában lehetővé vált egy ilyen intézet felállítása a magyar fővárosban, a kulturális központok kölcsönös megnyitásáról szóló megállapodás értelmében.⁵⁴ A budapesti Goethe Intézet ettől kezdve kulcsszerepet töltött be a Német Szövetségi Köztársaság által képviselt nyelvi és kulturális politika közvetítésében Magyarországon, egyidejűleg megtörve az NDK évtizedes dominanciáját ezen a területen. (Két évvel később Stuttgartban megnyílt a magyar kulturális központ is.) A magyarországi német nemzetiség nyelvének és kultúrájának támogatásáról kiadott kormánynyilatkozat⁵⁵ lehetőséget teremtett arra – főként 1989 után –, hogy az NSZK részéről intenzíven foglalkozzanak a magyarországi német kisebbség kultúrájának és oktatásügyének ápolásával, amely területeken korábban az NDK töltött be meghatározó szerepet. Ebben az összefüggésben különösen jelentősnek bizonyultak azok a tervek, amelyek a pécsi Lenau Ház megépítésére, kisebbségi iskolák létrehozására és berendezésére, nyugatnémet nyelvtanárok és lektorok küldésére, valamint nyelvi ösztöndíjak odaítélésére vonatkoztak.

Az NSZK–magyar kapcsolatrendszer a Magyarországon zajló rendszerváltozás és a keletnémetek előtti határnyitás időszakában (1988 végétől 1989 végéig)

Míg Bonn politikáját az 1980-as évek utolsó harmadában messzemenően a kontinuitás jellemezte, addig Magyarországon 1988 végén – 1989 elején radikális politikai változások vették kezdetüket, amelyek a nyugati politikusok körében nemcsak egyetértést, hanem aggodalmat is kiváltottak, tekintettel a folyamatok kiszámíthatatlan, Gorbacsov szovjetunióbeli pozícióját is esetlegesen megingató jellege miatt.⁵⁶ Miután 1988 májusában Grósz Károly lépett Kádár János helyére az MSZMP élén, és olyan politikai folyamatok indultak el, amelyek szinte „szétrobbantották” az egypártrendszer kereteit,⁵⁷ Németh Miklós, a gazdaságpolitikáért felelős addigi KB-titkár vette át a kormányfői tisztséget. A rákövetkező másfél évben Németh – egyre inkább függetlenítve magát a belső hatalmi harcoktól meggyengült MSZMP-től, de együttműködve a mind jobban teret nyerő párton belüli „reformerekkel” – azon fáradozott, hogy kormányzati szinten megteremtse a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia alapjait Magyarországon. Ebbéli törekvései természetesen kihatottak a nyugatnémet–magyar viszonyra is, és végül olyan eredményekre vezettek, amelyek jelentősége messze túlmutatott a bilaterális kapcsolatokon.

Az 1987. októberi jelentős megállapodásokat követően a most tárgyalt időszakban is számos találkozó zajlott a politikai–állami szinten, és több fontos politikai egyezményt kötöttek meg, például a környezetvédelem és a munkajog területén. Ezt követték később a légi forgalomról és a vámügyről szóló megállapodások, valamint az ún. ekvivalencia-egyezmény a diplomák és oklevelek kölcsönös elismeréséről. 1989 júniusában Hans-Dietrich Genscher szövetségi külügyminiszter és új hivatali kollégája, Horn Gyula – mintegy a budapesti Goethe Intézet létrehozásának „viszonzásaként” – megállapodást kötött a stuttgarti Magyar Intézet felállításáról.⁵⁸ A szövetségi tartományok kormányaival fenntartott kapcsolatok terén – a két délnémet tartománnyal meglévő intenzív kontaktusok mellett – Magyarországnak sikerült bővítenie a partnerei körét Észak-Rajna-Vesztfáliával, Rajna-vidék-Pfalzcal és Alsó-Szászország tartományokkal, valamint a két Hanza-várossal, Brémával és Hamburggal.

Az MSZMP és a Bundestagban képviselt pártok viszonyát ebben az időszakban a növekvő intenzitás jellemezte. Vonatkozott ez az FDP-re is, amely ekkortájt kezdett hivatalos kapcsolatokat kiépíteni a magyar állampárttal. E lépés mögött az FDP vezetésének az a – kétségtelenül más pártok által is osztott – megítélése húzódott meg, amely szerint az MSZMP 1989 közepén továbbra is meghatározó politikai erő volt Magyarországon: „Az FDP az MSZMP-t a magyar társadalom reális hatalmi tényezőjének tartja, amely megkerülhetetlen, ha [az FDP] a legfontosabb nemzetközi és kétoldalú kapcsolatokban... érdemi lépéseket kíván tenni.”⁵⁹

Egyidejűleg az egyes pártokhoz kötődő nyugatnémet alapítványok is nyitni kezdtek a magyar intézmények felé, vagyis intenzívebben keresték a kétoldalú eszmecserék lehetőségét, és egyre nagyobb számban nyújtottak ösztöndíjakat. Minőségi, ugrásszerű változást jelentett az FDP-hez közel álló Friedrich Naumann Alapítvány irodájának megnyitása Budapesten, 1989 júniusában. A Magyarországon zajló pluralizálódási és demokratizálódási folyamatot támogatandó, ebben az időszakban az SPD-közeli Friedrich Ebert Alapítvány, a CDU-hoz köthető Konrad Adenauer Alapítvány, valamint a bajor Hanns Seidel Alapítvány is jelezte, hogy képviseltetni kívánja magát a magyar fővárosban.

1989 közepén a magyarországi politikai rendszerváltás új szakaszba lépett. A magyar vezetés mind párt-, mind kormány szinten döntő lépésekre szánta el magát a többpártrendszer és a parlamenti demokrácia irányába. Németh miniszterelnök a radikális fordulat jegyében alakította át a kabinetjét, a párton belüli „reformerek” lényegében megfosztották hatalmuktól a „konzervatívokat”, és – az 1956-os forradalom kivégzett miniszterelnökének, Nagy Imrének a békés és szimbolikus jelentőségű újratemetésével szinte egy időben – megkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai is.

Az események láttán 1989. június 21-én a Bundestagban képviselt valamennyi párt demonstratív módon, egyhangú nyilatkozatban szólította fel a szövetségi kormányt, hogy nyújtson a lehető legnagyobb támogatást a magyarországi politikai és gazdasági változásokhoz.⁶⁰ Joggal állapíthatta meg Horváth István bonni nagykövet öt nappal később a következőket:

A kétoldalú kapcsolatok minden területén meghatározó módon érvényesül a magyarországi fejlemények hatása. A politikai-gazdasági folyamatok fölgyorsulása miatt jelentősen megnőtt a szimpátiával és támogatási készséggel párosuló érdeklődés mind kormánypárti, mind ellenzéki körökben.⁶¹

Azok a hangok, amelyek korábban szkeptikusan ítélték meg a magyarországi politikai áttörés esélyeit – ide sorolhatóak Kohl kancellárnak az 1989. április közepén, egy CDU/CSU-frakcióülés keretében elhangzott szavai is⁶² –, a fejlemények tükrében elhaláltak. Ugyanakkor sok nyugati politikus változatlanul osztotta azokat az aggodalmakat, amelyek szerint a magyarországi és a lengyelországi viharos gyorsaságú változások alááshatják Gorbacsov pozícióit Moszkvában.⁶³

Magyarország területén 1989 nyarán – ismeretes módon – drámai események zajlottak, amelyek középpontjában az NDK-állampolgárok tömeges menekülésének a problémája állt. A kiváltó ok a vasfüggöny lebontása volt a magyar–osztrák határon, amiről először egy 1989. március 4-én megjelent újságcikk tett említést,⁶⁴ és a munkálatait 1989 tavaszán kezdték meg.⁶⁵ Az ehhez kapcsolódó események során, amelyeket ehelyütt bővebben nem tárgyalunk,⁶⁶ közelebbről 1989 augusztusának elején, bizonyos zavarok támadtak Bonn és Budapest viszonyában.⁶⁷ A magyar vezetés alapproblémája az volt,

hogy egyrészt – az NDK-val korábban megkötött kétoldalú szerződések értelmében – Magyarország köteles volt kiszolgáltatni az őrizetbe vett határsértőket a kelet-berlini hatóságoknak, másrészt pedig – a genfi menekültügyi konvencióhoz való 1989. márciusi csatlakozás után – kiutasításokat már nem foganatosíthatott. Mivel a magyar hatóságok ebben az ellentmondásos jogi környezetben még 1989 júliusában is küldtek vissza tiltott határátlépés közben elfogott keletnémet állampolgárokat a hazájukba, ahol azok komoly büntetésre számíthatnak, az NSZK részéről éles hangnemben tiltakoztak a magyar kül- és belügyminiszternél. Az a tény, hogy a bonni diplomácia ebben az időben nem igyekezett a magyar vezetés bevonásával legalább átmeneti megoldást találni erre a „német kérdésben” gyökerező problémára, rávilágít a nyugatnémetek bizonyos fokú érzéketlenségére a magyar fél problémái iránt. (Magyarországnak ugyanis 1989 nyarán nemcsak a keletnémet menekültekkel kellett foglalkoznia, hanem azzal a nagyszámú romániai magyarral is, akik a Ceaușescu-rezsim elől menekültek az országba. Egyidejűleg a gazdasági és politikai rendszerváltás hatalmas kihívásaival is meg kellett küzdeni.) A kétoldalú kapcsolatokban felmerült zavart végül az ismert, 1989. szeptember 10-én nyilvánosságra hozott látványos *magyar* döntés oldotta fel.

A szeptember 11-én 0 órától érvénybe lépett határnyitás, amely egyben a Brezsnjev-doktrína tényleges végének a „próbaköve” is volt, természetesen különleges jelentőséggel bírt, és messzemenő következményekkel járt Bonn és Budapest viszonyában. Ez nemcsak a bilaterális kontaktusok további lendületes fejlődésében mutatkozott meg, hanem abban is, hogy a – módfelett hálás⁶⁸ – bonni kormány a multilaterális európai kapcsolatok terén rendkívül erőteljesen síkra szállt a magyar érdekek mellett. Bonn már az 1980-as évek közepe óta közbenjárt azért, hogy egyezmény jöjjön létre Magyarország és az Európai Közösség között, a Nyugat-Európába, illetve az NSZK-ba irányuló magyar export megkönnyítése céljából. A nyugatnémet támogatásnak köszönhetően végül 1988 augusztusában létre is jött egy ilyen szerződés.⁶⁹ A határnyitás után Bonn sokat tett azért, hogy Magyarország minél közelebb kerülhessen az egyesülő Nyugat-Európához, illetve az Európai Közösséghez. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt azokat a nyomatékos törekvéseket kell megemlíteni, amelyek arra irányultak, hogy Magyarországot felvegyék az Európa Tanácsba, és szorosabbra fűzhesse a kapcsolatait az Európai Parlamenttel és a NATO Közgyűlésével. Az NSZK jelentős mértékben hozzájárult ahhoz a folyamathoz, amelynek során Magyarország az Európai Közösség, illetve az Európai Unió társult, később teljes jogú tagja lehetett.

A bilaterális gazdasági kapcsolatokra különösen jótékony hatással voltak ebben az időszakban a Nyugat felé való nyitás érdekében kifejtett és eredményes magyar törekvések, továbbá a javuló világgazdasági folyamatok is. A külkereskedelmi forgalom tekintetében a Magyarország és az EK között 1988 augusztusában megkötött – korábban említett – egyezmény is jelentősen javított a keretfeltételeken. Ennek megfelelően a kétoldalú árucseré-forgalom teljes volumene 1988 és 1990 között ismét jelentős növekedést

mutatott: míg 1988-ban még 5022 millió márka volt, addig 1990-ben már 5393 millió márka értéket tett ki.⁷⁰ Magyarországnak azonban a különböző exportkönnyítések és a megszorító politika ellenére 1990-ben sem sikerült elérnie, hogy kereskedelmi deficitje bilaterális viszonylatban ne növekedjék: a 3099 millió márka értékű magyar importtal szemben csak 2294 millió márka értékű export állt, így a deficit 800 millió márka fölé emelkedett.

A nyugatnémet tőkének a magyar gazdaság vérkeringésébe való masszív – főként vegyes vállalatok létrehozása, már meglévő vállalkozásokban való részvétel, illetve német tulajdonú cégek alapítása általi – bevonása érdekében alapvető jelentőségű volt (a magyar átalakulási folyamat pozitív pszichológiai hatása mellett) a megfelelő jogi háttér fokozatos megteremtése.⁷¹ Döntő lépés volt ebbe az irányba a német gazdasági joghoz igazodó, ún. társasági törvény elfogadása, amely 1989. január 1-jén lépett hatályba. Ezt követte többek között az „átalakulási törvény”, amely az állami vállalatok és a szövetkezetek kapitalista tulajdonformába való átalakítását szolgálta, valamint a tőzsdéről szóló törvény, amely az értékpapír-kereskedést, illetve a tőzsdei tevékenységet szabályozta. A magyar gazdasági jog átalakításának propagálását szolgálta a Beck Tamás kereskedelmi miniszter által 1989 elején indított nagyszabású kampány is, amelynek keretében ötven magyar állami vállalat számára kerestek külföldi partnereket.⁷² Habár a gazdasági keretfeltételek akkortájt még nem voltak teljesen tisztázottak, a nyugatnémet vállalkozások részéről növekvő érdeklődés mutatkozott a magyarországi tőkebefektetések iránt. 1989 végén ezerháromszázötven külföldi érdekltségű vállalkozást tartottak nyilván, 124,4 milliárd forint jegyzett tőkével, 1990 végén az ilyen cégek száma ötezerhatszázkilencvenháromra emelkedett, 274,2 milliárd forintot kitevő tőkeállománnyal.⁷³ Ez a fejlődés a következő években is növekvő ütemben folytatódott, miközben a szóban forgó vállalkozások 30 százaléka (nyugat)német érdekltségű volt.

A pénzügyi kooperáció kérdése Bonn és Budapest között – a hatalmas magyar tőkeigény következtében – az 1987. októberi, milliárdos nagyságrendű hitel folyósítását követően is aktuális maradt. A rákövetkező két évben Magyarország nem tudott elérni további áttörést ezen a területen, mivel a bankok – tekintettel a Kelet-Közép-Európában zajló kiszámíthatatlan változásokra – a hitelnyújtás vonatkozásában rendkívül tartózkodónak bizonyultak. A Magyarországon 1989 első felében tapasztalt átalakulásoknak köszönhetően a szövetségi kormány 1989 júniusának végén mindazonáltal döntést hozott arról, hogy az 1987. évi hitelkeretet további 500 millió márkával megnöveli, és ismét megújítja az erre vonatkozó garanciát. Egyidejűleg annak a lehetősége is körvonalazódott, hogy Bajorország és Baden-Württemberg tartomány kezességét vállal további 500 millió márka nagyságú hitelért.⁷⁴ E lépések okait Kohl kancellár egy George Bush amerikai elnöknek írt levelében így világította meg: „Reméljük, a Magyarországnak nyújtott újabb pénzügyi segítség a jelenlegi kritikus időszakban hozzájárul ahhoz, hogy a politikai reformokat, továbbá a Nyugat felé való gazdasági

nyitást következetesen folytassák.”⁷⁵ Alig egy hónappal a határnyitás után, de még a Magyar Köztársaság kikiáltása előtt, Kohl kancellár végül világos ígéretet is tett Németh miniszterelnöknek:

Már ma közölhetem Önnel, hogy a szövetségi kormány alapvetően kész arra, hogy az 1987. [évi] hitelgaranciát 500 millió márkával megemelje. Ezáltal az Ön kormánya – párhuzamosan Bajorország és Baden-Württemberg szövetségi tartományok hitelakciójával – 1 milliárd DM nagyságú német hozzájárulással számolhat.⁷⁶

Ezen túlmenően Kohl jelezte, nyomatékosan támogatja, hogy Magyarország hitelmegállapodásokat köthessen a Világbankkal és a Nemzetközi Valutaalappal. Az 1989. őszi milliárdos nagyságrendű német hitel tehát nem „ellenszolgáltatás” volt a határnyitás fejében, de a magyar magatartás kétségtelenül felgyorsította és „biztosította” a hitelfolyósítást.

1988 végétől 1990 végéig a nyugatnémet–magyar kulturális kapcsolatokban további felvirágzás volt megfigyelhető, amely végül ismételten alapvető változásokhoz vezetett. Új lendületet hozott egyrészt az NSZK lakosságának növekvő érdeklődése az „átalakuló Magyarország” és annak kultúrája iránt, másrészt a Szövetségi Köztársaság új – immár államilag alig szabályozott – lehetőségei Magyarországon, elsősorban a Goethe Intézetten keresztül, illetve a magyarországi német kisebbséget támogató intézkedések keretében. Megélnékültek a hivatalos testvérvárosi kapcsolatok is, amelyek szintén tág teret biztosítottak a kulturális kontaktusok számára. (Az egyik első testvérvárosi kapcsolat már az 1986. októberi Weizsäcker-látogatás idején létrejött, Pécs és a baden-württembergi Fellbach városa között.⁷⁷) Mindeközben a Magyarországon folyó német–német kulturális konkurencia terepén a keletnémet oldal egyre inkább talajt veszített. Ebben nemcsak a nyugatnémet kulturális ajánlat vonzereje játszott szerepet, hanem a Budapest és Kelet-Berlin között 1986–1987 óta élesedő ideológiai ellentétek és Magyarország fokozódó nyugati orientációja is, valamint az NDK ragaszkodása a tervutasítás-alapú, „devizamentes” kulturális kapcsolatokhoz, míg Magyarország ezeket egyre inkább piaci alapokra kezdte helyezni.⁷⁸ 1989 őszén összeomlottak a magyar–keletnémet kulturális kapcsolatok, és 1990. október 3-án nemcsak Németország megosztottsága, hanem a magyarországi kettős német kulturális képviselőlet időszaka is véget ért. Ez a nap új korszak kezdetét jelentette Európa történetében, és megteremtette a kapcsolatok teljesen új keretfeltételeit az egyesült Németország és Magyarország között.

Az 1992. február 6-án a Németországi Szövetségi Köztársaság és a Magyar Köztársaság által megkötött, „A baráti együttműködésről és az európai partnerségről” szóló szerződés⁷⁹ végül is a – Magyarország részéről jelentős mértékben kezdeményezett – 1989–90. évi szenzációs európai változások eredményeképp jöhetett létre, és a mai napig a magyar–német hivatalos kapcsolatok legfontosabb alapja. Az a

tény, hogy Németország akkortájt az egykori „keleti blokk” más államaival is hasonló megállapodásokat kötött, egyben jele annak, hogy az 1990-es évek óta a német–magyar kapcsolatok „normális mederben” folynak.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az OTKA által K 81562 sz. alatt támogatott kutatási projekt keretében készült.
- 2 Erről részletesen I. Andreas Schmidt-Schweizer: „Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Ungarn (1949–1989/90) – Grundfaktoren und Entwicklungsphasen”. In: *Minderheiten und Mehrheiten im Donau–Karpattenraum* (szerk. Meinolf Arens – Klaus Rettel). Berlin–Cluj: ELTE – Forum Hungaricum – Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Sozialordnung, Familie und Frauen, 2012. 455–467. o.
- 3 Vö. Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor: „Meghívás »vadászatra, magánemberként«. Franz Josef Strauß első látogatása Magyarországon, 1977”. *Történelmi Szemle*, Vol. 54. No. 4. (2012). 653–666. o.
- 4 A helsinki folyamathoz vö. Helmut Altrichter – Hermann Wentker (szerk.): *Der KSZE-Prozess. Vom Kalten Krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*. München: Oldenbourg, 2011.
- 5 „Külügyminisztérium. Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a magyar–nyugatnémet kapcsolatok helyzetéről és a további feladatokról (1977. május 23.)”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), 288. f. 5/719. ó. e., fol. 38.
- 6 „Fernschreiben der bundesdeutschen Botschaft an das Auswärtige Amt und an das Bundeskanzleramt vom 5. September 1979”. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA AA), AV Neues Amt, Bd. 10269. Megjegyzés: a német nyelvű forrásokat saját fordításban közöljük.
- 7 Vö. ehhez Andreas Schmidt-Schweizer: „Zwischen Bonn und Budapest. Die Beziehungen der »Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn« zum ungarischen kommunistischen Regime (1951–1989)”. Előkészületben.
- 8 „KB Gazdaságpolitikai Osztály. Feljegyzés Ballai László elvtárs részére. Tájékoztató a magyar–NSZK gazdasági kapcsolatokról (1984. december 5.)”. MNL OL, 288. f. 32/1984/74. ó. e., fol. 284.
- 9 „MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály/Magyar Nemzeti Bank. Jelentés a Politikai Bizottságnak a nemzetközi hitelfelvételek alakulásáról az V. ötéves terv időszakában (1976. november 17.)”. MNL OL, 288. f. 5/706. ó. e., fol. 30–39.
- 10 „Külügyminisztérium. Jelentés a Minisztertanácsnak Kádár János elvtárs hivatalos látogatásáról a Német Szövetségi Köztársaságban (1977. július 12.)”. MNL OL, 288. f. 32/1977/4. ó. e., fol. 106–128.; l. még Kiss J. László: *A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság kapcsolatainak fejlődése (1963–1975)*. Kézirat (Magyar Külügyi Intézet), 1976. 152–156. o.
- 11 Uo. 157. o.
- 12 „Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Németországi Szövetségi Köztársaság Kormánya között a gazdasági, ipari és műszaki együttműködésről”. In: *United Nations Treaty Series*. Vol. 983. 1-14374. New York: United Nations, 1975. 390–393. és 394–396. o.
- 13 „Protokoll der ersten Tagung der Gemischten Regierungskommission für wirtschaftliche, industrielle und technische Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Ungarischen Volksrepublik vom 15. Januar 1976”. PA AA, Zwischenarchiv, Bd. 116.560.
- 14 A kulturális kapcsolatok 1949 és 1990 közötti történetéhez bővebben vö. Andreas Schmidt-Schweizer: „Im Spannungsfeld von Kaltem Krieg und Deutscher Frage. Die Kulturbeziehungen zwischen der Volksrepublik Ungarn und den beiden deutschen Staaten (1949–1989)”. Előkészületben.
- 15 „Auswärtiges Amt, Bonn. Bericht über die deutsch-ungarischen Kulturbeziehungen vom 2. September 1974”. PA AA, Zwischenarchiv, Bd. 112.677.
- 16 „Auswärtiges Amt, Bonn. Bericht zu den deutsch-ungarischen Kulturbeziehungen vom März 1978”. PA AA, Zwischenarchiv, Bd. 116.597).

- 17 „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Németországi Szövetségi Köztársaság Kormánya kulturális együttműködési egyezménye”. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 268–270. o.
- 18 A világpolitikai keretfeltételekhez és a bonni külpolitikához ebben az időszakban vö. Helga Haftendorn: *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945–2000*. Stuttgart–München: Deutsche Verlagsanstalt, 2001. 264–307. o.
- 19 A levelek szó szerinti közlése: Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Budapest: Osiris, 2002. 548–553. o.
- 20 Vö. ehhez Simon István: *Bal-kisértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. Budapest: Digitalbooks.hu, 2012.
- 21 „Vermerk über das Gespräch von Helmut Schmidt mit dem Ersten Sekretär der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei János Kádár am 27. April 1982”. In: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1982*, Bd. 1. München: Oldenbourg, 2013. 627–641. o.
- 22 „Külgügyminisztérium. Jelentés a Politikai Bizottságnak és a Minisztertanácsnak Helmut Kohl, a Német Szövetségi Köztársaság kancellárjának hivatalos magyarországi látogatásáról (1984. június 21–23.). [1984. június 26.]”. MNL OL, 288. f. 32/1984/74. ő. e. (NSZK/1984/C), fol. 848–858.
- 23 Uo. fol. 852.
- 24 Vö. ehhez Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. Magyar–német kapcsolatok 1980–1991*. Budapest: Corvina, 2009, különösen 18–19. és 23. o.
- 25 A Szövetségi Statisztikai Hivatal (*Statistisches Bundesamt*) 1980 és 1985 közötti adatai alapján.
- 26 „MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály. Feljegyzés Ballai László elvtárs részére: Tájékoztató a magyar–NSZK gazdasági kapcsolatokról. [1984. december 5.]”. MNL OL, 288. f. 32/1984/74. ő. e. (NSZK/1984/A), fol. 279.
- 27 „MSZMP KB Politikai Bizottsága. Kádár János elvtárs szóbeli tájékoztatója bonni megbeszéléseiről [1982. április 29.]”. MNL OL, 288. f. 5/852. ő. e., fol. 104.
- 28 „MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály. Feljegyzés Ballai László elvtárs részére...”, fol. 283–285.
- 29 A magyar állambiztonság (BM. III/I. Csoportfőnökség) jelentése, amely az NSZK budapesti nagykövetségének egyik 1982. évi, a nyugatnémet–magyar kulturális cserére vonatkozó elemzésén alapult. [1983. május 11.] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL), 1. 11. 4. D – V/1983, fol. 2–5.
- 30 A Szovjetunió politikájához vö. Archie Brown: *The Gorbachev Factor*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1997.
- 31 Uo. 242. o.
- 32 Horváth: *i. m.* 46. o.
- 33 A kádárizmus válságához összefoglalóan l. Andreas Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase*. München: Oldenbourg Verlag, 2007. 37–40. o.
- 34 Ehhez és a következőkhöz vö. Horváth: *i. m.* 23–48. o.
- 35 „Horváth István nagykövet jelentése Várkonyi Péter külgügyminiszternek. Tárty: Javaslatok a magyar–NSZK kapcsolatok továbbfejlesztésére [1985. május 13.]”. MNL OL 288. f. 32/1985/84. ő. e. (NSZK/1985/B), fol. 722–733.
- 36 Vö. ehhez Berend T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1988. 367–439. o.; továbbá Horváth: *i. m.* 11–22. o.
- 37 „Külgügyminisztérium. Feljegyzés. Tárty: Teltschik, az NSZK Kancellári Hivatal főigazgatójának látogatása [1986. február 13.]”. MNL OL, 288. f. 32/1986/95. ő. e., fol. 40–44.
- 38 Uo. fol. 40.
- 39 Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990*. Budapest: Gondolat, 2004. 274. o.
- 40 „Horn Gyula. Jelentés az 1986. április 16–18. közötti bonni konzultációról [1986. április 22.]”. MNL OL, 288. f. 32/1986/95. ő. e., fol. 107.

- 41 „Jegyzőkönyv az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1986. április 22-én megtartott üléséről”. MNL OL, 288. f. 5/967. ő. e., fol. 13.
- 42 Vö. Horváth: *i. m.* 106–108. o.
- 43 Vö. ehhez Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns...*, 42–54. o.
- 44 „Külügyminisztérium. Jelentés a Politikai Bizottságnak és az Elnöki Tanácsnak a Német Szövetségi Köztársaság elnökének látogatásáról [1986. október 20.]”. MNL OL, 288. f. 32/1986/ 93. ő. e. (NSZK/1986/B), fol. 226–236.
- 45 „Külügyminisztérium. Jelentés a Politikai Bizottságnak és a Minisztertanácsnak Grósz Károly elvtársnak az NSZK-ban tett hivatalos látogatásáról [1987. október 12.]”. MNL OL, 288. f. 32/1987/92. ő. e. (NSZK/1987/B), fol. 725–736.
- 46 „Horváth István nagykövet. 1988. évi nagyköveti beszámoló jelentés [1988. június 27.]”. MNL OL, 288. f. 32/1988/85. ő. e., fol. 653.
- 47 A „Grósz-korszakhoz” vö. Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns...*, 55–105. o.
- 48 Vö. ehhez „Belügyminisztérium. III/I. Csoportfőnökség. 1/1-6/87 sz. jelentés. Tárgy: A Grósz-látogatás NSZK értékelése [1987. október 14.]”. ÁBTL, 1. 11. 4. D – V/1987, fol. 11.; Horváth: *i. m.* 95–97. o.
- 49 A nyugatnémet Szövetségi Statisztikai Hivatal 1986-tól 1988-ig közzétett adatai alapján.
- 50 „Szerződés a Németországi Szövetségi Köztársaság és a Magyar Népköztársaság között a beruházások elősegítéséről és kölcsönös védelméről [1986. április 30.]”. In: *Deutscher Bundestag, 11. Wahlperiode. Drucksache 11/26, 27. Februar 1987, 6–10. o.* (Magyar és német nyelven.)
- 51 *A külföldi tőkeérdekeltségű vegyes vállalatok tevékenysége az iparban.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1989. 22. o.
- 52 „Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Németországi Szövetségi Köztársaság Kormánya között a tudományos kutatásban és a műszaki fejlesztésben való együttműködésről [1987. október 7.]”. In: *United Nations Treaty Series.* Vol. 1555. I-27015. New York: United Nations, 1990. 36–40. és 41–48. o. (Magyar és német nyelven.)
- 53 Vö. Horváth: *i. m.* 68. és 77–78. o.
- 54 „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Németországi Szövetségi Köztársaság Kormánya megállapodása kulturális és tájékoztatási központok kölcsönös felállításáról [1987. október 7.]”. In: *United Nations Treaty Series,* Vol. 1555, I-27016. New York: United Nations, 1990. 58–62. és 63–69. o. (Magyar és német nyelven.)
- 55 „Erklärung über ein Sonderprogramm zur Förderung der deutschen Minderheit und der deutschen Sprache [1987. október 7.]”. PA AA, BILAT UNG 55.
- 56 Vö. ehhez Borhi László: „»Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni« – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források tükrében”. *Külgügyi Szemle,* Vol. 6. No. 2–3. (2007). 255–272. o.
- 57 Az 1988 májusától 1990 májusáig zajlott belpolitikai folyamatokhoz részletesebben vö. Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns...*, 75–192. o.
- 58 „Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Németországi Szövetségi Köztársaság Kormánya között a Magyar Népköztársaság kulturális és tájékoztató központja felállításáról a Németországi Szövetségi Köztársaságban [1989. június 9.]”. In: *United Nations Treaty Series.* Vol. 1706. I-29500. New York: United Nations, 1993. 190–194. és 195–197. o. (Magyar és német nyelven.)
- 59 „Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága. Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya. Tájékoztató az MSZMP és a Szabaddemokrata Párt (FDP) közötti kapcsolatok aktuális kérdéseiről [1989. június]”. MNL OL, 288. f. 32/1989/58. ő. e. (NSZK/1989/A), fol. 114.
- 60 Vö. ehhez a CDU/CSU, az SPD, az FDP és a Zöldek frakciója által benyújtott – és elfogadott – indítványt: „»A magyarországi politikai változásokról« (»Zur politischen Entwicklung in Ungarn«) [1989. június 21.]”. In: *Deutscher Bundestag, 11. Wahlperiode, Drucksache 11/4840.* 1989. június 21. 1–3. o.
- 61 „Horváth István. Nagyköveti beszámoló jelentés 1988/1989. Bonn, 1989. június 26.”. MNL OL, 288. f. 32/1989/58. ő. e., fol. 98. A jelentés átfogó jelleggel tárgyalja a bilaterális kapcsolatok 1988 vége és 1989 közepe közötti alakulását.

- 62 „Bonnól küldött rejtjelezett távirat »Hansen« fedőnevű ügynöktől a Belügyminisztérium III/I. csoportfőnökség számára. Tárgy: NSZK vélemény a magyar reformfolyamatról [1989. április 24.]”. ÁBTL 1. 11. 4. D – V/1989, fol. 7–8. „A [...] kancellár a lengyel reformfolyamatot visszafordíthatatlannak, míg a magyart a belső helyzet kiforrottlansága miatt kétes kimenetelűnek értékelte.” Uo. fol. 7.
- 63 Minden bizonnyal így (is) értelmezhetőek a budapesti nyugatnémet nagykövet szavai, miszerint az NSZK-nak nem áll érdekében, hogy az NDK-polgárok tömegesen meneküljenek az NSZK-ba. „Külügyminisztérium. Feljegyzés. Tárgy: Dr. Alexander Arnot NSZK nagykövet látogatása [1989. augusztus 4.]”. MNL OL, 288. f. 32/1989/58. ó. e. (NSZK/1989/A), fol. 145.
- 64 *Népszabadság*, 1989. március 4. 15. o.
- 65 Az előzményekhez vö. Andreas Schmidt-Schweizer: „Motive im Vorfeld der Demontage des »Eisernen Vorhangs« 1987–1989”. In: *Grenze im Kopf* (szerk. Peter Haslinger). Frankfurt a.M.–Berlin–Bern: Peter Lang Verlag, 1999. 127–139. o.
- 66 Részletesen ehhez l. Andreas Oplatka: *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra*. Bécs: Paul Zsolnay Verlag, 2008.
- 67 Andreas Schmidt-Schweizer– Dömötörfi Tibor: „»Kijelentette: nem érdekük, hogy az NDK-ból tömegesen meneküljenek az NSZK-ba.« Két dokumentum a Magyarországra menekült keletnémet állampolgárok és a nyugatnémet–magyar kapcsolatok történetéhez 1989. augusztus elején”. *Történelmi Szemle*, Vol. 51. No. 2. (2009). 295–310. o.
- 68 Kohl kancellár 1989. decemberi magyarországi látogatása teljesen ennek a köszönetnyilvánításnak a jegyében zajlott. Vö. Horváth: *i. m.* 179–183. o.
- 69 Részletesen ehhez: Uo. 39–45. és 109–110. o.
- 70 A német Szövetségi Statisztikai Hivatal 1988-tól 1990-ig közzétett adatai alapján (az 1990-re vonatkozó adatok nem tartalmazzák a volt NDK tartományait).
- 71 Vö. ehhez: *Ausländische Investitionen in Ungarn* (szerk. Tamás Sárközy). Budapest: Láng Kiadó, 1989.; Tamás Sárközy: *Das Privatisierungsrecht in den ehemaligen sozialistischen Staaten*. Budapest: Europa Institut Budapest, 2009. 181–219. o.
- 72 Vö. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1989. február 6.; *Handelsblatt*, 1989. február 9.
- 73 *A külföldi működő tőke Magyarországon 1992*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994.
- 74 „Schreiben des Bundeskanzlers Kohl an Präsident Bush. Bonn, 28. Juni 1989”. In: *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramts 1989/90*. München: Oldenbourg, 1998. 322. o.
- 75 Uo. 322. o.
- 76 „Schreiben des Bundeskanzlers Kohl an Ministerpräsident Németh. Bonn, 4. Oktober 1989”. In: *Dokumente zur Deutschlandpolitik...*, 442. o.
- 77 Horváth: *i. m.* 62. o.
- 78 Vö. ehhez a kelet-berlini magyar nagykövet 1989. július 4-i jelentését: MNL OL, 288. f. 32/1989/ 57. ó. e. (NDK/1989/A), fol. 29–31.
- 79 Szó szerinti szövegét l. *Europa Archiv*, Vol. 47. No. 10. (1992). D 377–385. hasáb.

Résumé

*A Dynamic Period of Hungarian–West German Relations:
From Taking up Diplomatic Relations to the Opening of the Border, 1973–1989*

The authors present a resource-based study about the relations between Hungary and the Federal Republic of Germany from 1973 to 1989. In 1973, ten years after the institutionalisation of official economic relation, Budapest and Bonn normalised diplomatic relations. The consequence was a boom in the bilateral political and economic contacts, even during the period of the “Second Cold War” since 1979–80. The cultural relations, which were ideologically and with view on the “German question” delicate, showed an intensive development only since mid of the 1980s. The real turn in the political relations between both countries happened – as our research shows – in 1986–87, before the transformation of the political system in Hungary. This process reached its highlight with the events of 1989.